

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Hermann Hesse / Unterm Rad
Alle Rechte bei und vorbehalten durch
Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main

Fordította:
Hudáky Rita, Dohy Gábor

A fordítást ellenőrizte:
Rác Péter

Sorozatszerkesztő és az utószót írta:
Horváth Géza

A borítón Hermann Hesse akvarellje látható

Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2002
Felelős kiadó: Szász Zsolt

Copyright © 1906 by Hermann Hesse
Hungarian translation © by
Hudáky Rita, Dohy Gábor, 2002

ISBN 963 9303 64 X

Nyomdai előkészítés: Jonatán Press Bt.

Első fejezet

Joseph Giebenrath úr, a kereskedelmi közvetítő és ügynök, semmilyen kiváló tulajdonsággal vagy jellegzetességgel nem tűnt ki polgártársai közül. Hozzájuk hasonlóan ő is széles vállal, egészséges alkattal volt megáldva, és tűrhető üzleti érzéke a pénz őszinte, bensőséges tiszteletével párosult, továbbá büszkélkedhetett egy kis, kertés lakóházzal, egy családi sírhellyel a temetőben, valamint enyhén felvilágosult és foszladozó vallásossággal, Isten és a felsőbbség iránti illő tisztelettel, illetve a polgári illem örök érvényű törvényeivel szemben érzett vak alázattal. Olykor megivott egy icce bort, részeg azonban sosem volt. Emellett megkötött néhány nem egészen kifogástalan üzletet, de soha nem lépte túl a formálisan megengedett kereteket. Éhenkórásznak becsmérelte a szegényebbeket és hivalkodónak a gazdagabbakat. Tagja volt a polgári egyletnek, péntekenként a Sasba járt tekézni, valamint részt vett minden, előétellel és kolbászlevessel megünnepeelt baráti összejövetelen. Munka közben olcsó szivart szívott, ebéd után és vasárnap egy-egy finomabb fajtáját.

Lelki életét tekintve nyárspolgár volt. Egykori érzelmeit rég belepte a por, s szívében már csak a hagyományos, nyers családtisztelet, a fia iránt érzett apai büszkeség és a szegényekkel szembeni időnkénti adakozókedv élt. Szellemi képességei nem terjedtek túl veleszületett, szigorúan korlátok közé szorított ravaszságánál és számolási tudományánál. Olvasmányai a napi újságra szorítkoztak, és hogy csillapítsa műélvezeti éhségét, évente megtekintette a polgáregylet műkedvelő előadását, s olykor-olykor ellátogatott a cirkuszba is.

Ha bármelyik szomszédjával nevet és lakást cserél: mi sem változott volna az életében. Lelke legmélyét, azt az éber gyanakvást, melyet minden nála különb erővel és személyiséggel szemben táplált, továbbá ösztönös irigységből fakadó, minden szokatlan, szabadabb, finomabb, szellemibb jelenség láttán érzett gyűlöletét tekintve semmiben sem különbözött a város többi családapjától.

Ennyit róla. Csak egy vérbeli, ironikus író volna képes ábrázolni ezt a lapos életet és öntudatlan tragédiáját. Ám ennek az embernek volt egy egyszerű fia, róla szóljon a történet.

Hans Giebenrath kétségkívül tehetséges gyermeknek született; elég volt ránézni, ahogy finoman és egyénien mozgott a többiek között. A kis fekete-erdői fészek nem dicsekedhetett több ilyen születéssel, egyetlen ember sem származott el onnan, akinek pillantása és hatása a legszűkebb körén túl is érezhető lett volna. Isten tudja, kitől örökölhette a fiú komoly tekintetét, okos homlokát és

szép járását. Talán anyjától? Ő már évekkel ez előtt meghalt, és életében semmi feltűnőt nem vettek észre rajta, hacsak azt nem, hogy örökké betegeskedett és aggodalmaskodott. Az apja szóba se jöhetett. A titokzatos égi szikra ezúttal valóban főntről pottyanhatott e régi fészekbe, amely nyolc-kilenc évszázados történelme során oly sok derék polgárt, de egyetlen kimagasló tehetséget vagy zsenit sem adott a világnak.

Egy modern képzettségű megfigyelő a gyengélkedő anyára és a család tekintélyes korára tekintettel az intelligencia hipertrófiájáról mint a degeneráció nyilvánvaló tünetéről beszélne. De a város, szerencséjére, nem adott szállást efféle embereknek; csak a fiatalabb és rátermettebb hivatalnokok és iskolamesterek rendelkeztek folyóiratokból szerzett, bizonytalan ismeretekkel a „modern ember” létezéséről. Bárki élhetett ott és lehetett művelt anélkül, hogy ismerte volna Zarathustra beszédeit; a házasságok tartósak és gyakran boldogok maradtak, és az egész életnek menthetetlenül régimódi habitusa volt. A meggazdagodott, tehetős polgárok, akik közül az utóbbi húsz esztendőben néhányan kézművesből gyárossá váltak, megemelték ugyan kalapjukat a hivatalnokok előtt, sőt keresték is velük a kapcsolatot, maguk közt azonban éhenkórászoknak és bürokratáknak nevezték őket. Különös módon mégsem ismertek nagyobb ambíciót annál, mint hogy fiaikat lehetőleg kitaníttassák, s belőlük is hivatalnokokat faragjanak. Sajnos ez szinte mindig szép, ám beteljesü-

letlen álom maradt, mert az új nemzedék többnyire már a gimnáziumon is csak nagy nehézségek és többszöri bukás árán tudott túljutni.

Hans Giebenrath tehetségéhez nem fért kétség. A tanárok, az iskolaigazgató, a szomszédok, a város lelkésze, az iskolatársak, tehát mindenki elismerte, hogy a fiú éles eszű és nem mindennapi talentum. Mindez meg is határozta a jövőjét. Mert a sváb területeken, ha szüleik gazdagok voltak, a tehetséges nebulók számára egyetlen, keskeny ösvény nyílt: a tartományi vizsga után irány a szeminárium, onnan a tübingeni alapítványi intézet, melynek elvégzése után a szószék vagy a katedra várta őket. Évről évre három-négy tucat tartományi fiú lép erre a megnyugtató, biztos útra; sovány, túlhajszolt, frissen konfirmált ifjak vágtnak végig állami pénzen a humán tudományok különböző területein, és kezdik meg nyolc vagy kilenc év múltán életük második, többnyire hosszabb szakaszát, melynek során törlesztik az államtól kapott jótéteményeket.

Néhány hét múlva vált újra esedékessé a „tartományi vizsga”. Így hívják azt az évente ismétlődő hekatombát, melyen az „állam” kiválasztja a tartomány szellemi elitjét, s melynek idején a kisvárosokból és a falvakból számos család sóhaja, imája és kívánsága száll a vizsgának otthont adó főváros felé.

Hans Giebenrath volt az egyetlen jelölt, akit a városka el akart küldeni a gyötrelmes versengésre. Nagy megtiszteltetés volt ez a számára, de meg is

kellett dolgoznia érte. Az iskolai tanórákat, amelyek mindennap négy órakor végződtek, a rektor úr görög különórái követték, hatkor a tiszteletes volt oly kedves, és korrepetálást tartott a diáknak latinból és hittanból, hetente kétszer pedig, vacsora után, a matematikatanárnál volt jelenése, aki eligazításban részesítette szaktárgya rejtelmait illetően. Görögből a rendhagyó ígék után a mondatkapcsolatok partikulákban megmutatkozó hiányosságaira helyezték a hangsúlyt, latinból a tiszta és szép stílus került a középpontba, azon belül is a számos prozódiai finomság ismerete, míg matematikából a bonyolult hármasszabály alkalmazását kellett gyakorolnia. Ez utóbbi feladványoknak persze, ahogy a tanár maga is gyakorta hangsúlyozta, látszólag nincs jelentőségük a későbbi tanulmányokra és az életre nézve, de ez csak a látszat! Valójában ez a tudomány is rendkívül fontos, fontosabb néhány főtárgynál is, mivel fejleszti a logikai képességeket, s ezáltal minden világos, józan és sikeres gondolat alapját képezi.

Ám hogy ne terheljék meg túlságosan a szellemet, s hogy az elme tornáztatása miatt nehogy elhanyagolják, kiszikkasszák a kedélyt, Hansnak minden reggel, egy órával iskolakezdés előtt lehetősége nyílt elmenni a konfirmandusok tanórájára, ahol a brezi katekizmusnak, valamint a kérdések és válaszok ösztönző megtanulásának és felmondásának köszönhetően a vallásos élet frissítő fuvallata járta át az ifjú lelkeket. Csakhogy sajnos ezeket a pihentető órákat ő maga rontotta

el, s így megfosztotta magát áldásos hatásuktól. Titokban ugyanis görög és latin szavakkal vagy gyakorlatokkal teleírt cédulákat csúsztatott katekizmusába, és szinte az egész órán e világi tudományokkal foglalatzkodott. Lelkiismerete persze nem volt oly fásult, hogy ne kínozza volna közben állandó bizonytalanság és némi aggodalom. Ha a dékán a közelébe lépett vagy a nevéen szólította, félénken összerándult, ha pedig válaszolnia kellett valamire, homlokára izzadságcseppek gyűltek, és szíve hevesen kalapált. Feleletei azonban kivétel nélkül kifogástalanok voltak, kiejtését illetően is, amire a dékán mindig nagy hangsúlyt helyezett.

A nap folyamán a tanórákon felgyűlő tanulni- és ismételnivalók, illetve a másnapi előkészületek késő estére maradtak, s az írásbeli feladatok is meghitt lámpafény mellett készültek el. A csöndes, otthoni békétől áldásosan átítatott munka, melynek az osztályfőnök különösen mély és előmozdító hatást tulajdonított, kedden és szombaton rendszerint csak mintegy tíz óráig, máskor viszont tizenegyig, tizenkettőig, alkalmanként még tovább is tartott. Az apa olykor neheztelt kissé a mértéktelen olajfogyasztás miatt, ám a buzgó tanulást jóleső büszkeséggel szemlélte. A ritka szabad órákban és az életünk egyheted részét elfoglaló vasárnapokon melegen ajánlott volt néhány, az iskolai tananyagban nem szereplő szerző műveinek elolvasása, valamint a nyelvtan átisméltése.

– Természetesen csak mértékkel, mértékkel! Heti egy-két alkalommal el kell menni sétálni, az

csodát tesz. Szép időben az ember magával vihet egy könyvet a szabadba – meglátod, milyen könnyen és vidáman megy odakint a friss levegőn a tanulás. No, csak fel a fejfel!

Hans tehát lehetőleg nem csüggedt, ettől fogva sétáit is tanulással töltötte, s szó nélkül, űzötten, kialvatlan arccal és karikás, fáradt szemmel tette a dolgát.

– Mi a véleménye Giebenrathról? Át fog menni, ugye? – kérdezte egy alkalommal az osztályfőnök a rektortól.

– Persze, persze – felelt bizakodón a rektor –, ő az egyik legértelmesebb. Nézze csak meg, milyen átszellemült a tekintete.

Az utolsó nyolc napon ez az átszellemültség szembetűnővé vált. A csinos, finom fiúarcon mélyen ülő, nyugtalan szempár izzott homályos fényrel, szép homlokát vékony, szellemről tanúskodó ráncok barázdálták, és amúgy is vézna, nyurga karja, keze fáradt, Botticelli-képekre emlékeztető kecsességgel csüngött.

Eljött az idő. Hans kora reggel az apjával együtt Stuttgartba indult, hogy a tartományi vizsgán megmutassa, méltó-e átlépni azon a keskeny bejáraton, ami a kolostorba és a szeminárium növendékei közé vezet. Előtte azonban búcsúlátogatásra ment a rektorhoz.

– Ma este – intette búcsúzóul a rettegett igazgató szokatlanul gyöngéd hangon – már nem szabad dolgoznod. Ígérd meg nekem. Holnap teljesen frissen kell megjelenned Stuttgartban. Sétálj

még egy órát, aztán feküdj le idejében! Az ifjú embereknek sok alvásra van szükségük.

Hans csodálkozott, mert attól tartott, hogy tanácsokkal fogják elárasztani, ám ehelyett csupa jóindulattal találkozott, így fellélegezve lépett ki az iskola épületéből. A Templom-hegyi nagy hársfák fátyolosan fénylettek a késő délutáni forró nap-sütésben, a piactéren csobogott, csillámlott a két nagy kút, a tetők szabálytalan vonala fölül lenéztek rá a közeli, fenyvesekkel borított, kékes-fekete hegyek. A fiúnak úgy tűnt, mintha hosszú ideje nem látta volna mindezt, s most szokatlanul szépnek, csábítóknak tűnt a látvány. Fájts ugyan a feje, de ma már nem kellett tanulnia.

Lassan ballagott a piactéren át, elhaladt a régi városháza előtt, végigment a piacsoron, és a késes műhelyt elhagyva az öreg hídhhoz ért. Egy darabig le-föl sétált, majd felült a híd széles mellvédjére. Heteken, hónapokon át haladt el itt naponta négyszer, s pillantást sem vetett a kis gótikus hídkápolnára, sem a folyóra, sem a vízterelőre, a gátra és a malomra, de még a fürdészek helyszínéül szolgáló rétre, és a fűzfákkal teli folyópartra sem, ahol egyik cserzőműhely érte a másikat, s a folyó hallgatag, mély, zöld vize tóra emlékeztetett, a hegyes fűzfaágak pedig a vízbe hajlottak.

Ekkor ismét eszébe jutott, milyen gyakran töltötte itt a fél vagy akár egész napját, milyen gyakran úszott, merült a víz alá, evezett és horgászott errefelé. Ó, a horgászás! Szinte már teljesen elfelejtette, amit egykor megtanult, pedig az elmúlt

évben sokszor zokogott keservesen, mert a vizsgára való készülés miatt megtiltották, hogy horgászson. Pedig ez volt a legkedvesebb mulatsága a hosszú iskolaévek alatt. Álldogált a fűzfák gyér árnyékában, hallgatta a közeli malmok zúgását, csodálta a mély, nyugodt vizet. És a fényjáték a folyón, a hosszú horgászbot enyhe hajlása, az izgalom, amikor egy hal ráharap a horogra, az ember beránt, majd kezében tartva hűvös, kövér, ficánkoló zsákmányát oly sajátos örömet érez!

Jó néhány zamatos pontyot, fehérhalat és márnát fogott, de horgára akadt egy-egy ízletes compó és apró, szép színű fürge cselle is. Sokáig nézte a vizet; a zöld folyószeplet látványa gondterhelte és szomorúvá tette, s úgy érezte, végleg odavesztek a kamaszkor szép, szabad és kusza örömei. Gépiesen előhúzott egy darab kenyeret a zsebéből, kisebb-nagyobb golyókat gyúrt belőle, amiket bedobált a vízbe, és figyelte, ahogy lesüllyednek és eltűnnek a halak szájában. Először az apró aranyhalak és agyarfogúak jöttek, mohón bekapdosták a kisebb darabokat, a nagyobbakat pedig éhes pofával, cikázva tolták maguk előtt. Aztán lassan és megfontoltan közeledni kezdett egy nagyobb fehérponty, melynek sötét, széles háta enyhén kiemelkedett a háttérből, óvatosan megkerülte a kenyérgalacsinokat, majd hirtelen eltüntette őket kerek szájában. Az álmosan folydogáló vízből langyos pára szállt fel, néhány fényes felhő elmosódó körvonala csillant meg a zöld felszínen, a malomban nyikorgott a körfűrész, a két gátról

pedig váltakozó ritmusban mormoltak a felverődő hullámok. A fiú az elmúlt vasárnapra, a konfirmáció napjára gondolt, amikor az ünnep és a meghatottság közepette azon kapta magát, hogy magában egy görög ígét memorizál. Az utóbbi időben gyakran megtörtént vele, hogy gondolatai összekuszálódtak, és az iskolában az előtte fekvő feladat helyett folyvást egy korábbi vagy a következő példa járt a fejében.

De a vizsga akár jól is sikerülhet!

Szórakozottan fölállt, noha fogalma sem volt, hová menjen. Egészen megriadt, amikor egy erős kéz vállon ragadta, és egy barátságos férfihang szólalt meg a háta mögött.

– Adjon isten, Hans, elkísérsz egy darabon?

Flaig, a cipézmester volt, akinél azelőtt eltöltött néha egy-egy esti órát, immár azonban régóta nem ment el hozzá. Hans vele tartott, s szórakozottan, fél füllel hallgatta a jámbor pietista beszédét. A cipész a vizsgáról beszélt, sok szerencsét kívánt a fiúnak, igyekezett bátorságot önteni belé, ám beszédének végső célja mégiscsak az volt, hogy rámutasson az ilyesféle megmérettetések külsődleges és véletlenszerű jellegére. A bukás nem szégyen, a legjobbal is megtörténhet, s ha ő, Hans így járna, jusson eszébe, hogy Istennek minden lélekkel különleges szándéka van, s mindenkiket a maga útján vezet.

Hansnak nem volt teljesen tiszta a lelkiismerete a cipézmesterrel szemben. Tulajdonképpen tisztelte, nagyra becsülte magabiztos, imponáló lé-

nyét, mégis: túl sok tréfát hallott a jámbor testvérek rovására, és túl sokszor nevetett rajtuk ő maga is, gyakran jobb belátása ellenére; ráadásul szégyellte gyávaságát, mert már jó ideje szinte kínosan kerülte a cipészt, akinek csípős kérdéseit nem szívlelte. Amióta tanárai büszkesége lett, s ezzel együtt kissé elbizakodottá vált, Flaig mester kicsit ferde szemmel nézett rá, sőt olykor megpróbálta megalázni. Holott a jó szándékú lelki vezető egyre kevésbé értette a fiú lelkét, mivel Hans az ifjúi dace korszakában öntudatának minden bántó sértésére érzékenyen reagált. Most mégis ott lépdelt a folyamatosan beszélő ember mellett, és nem is sejtette róla, milyen aggódva és jóságosan tekint le rá a magasból.

A Korona utcában a városi lelkész jött szembe velük. A cipész tartózkodóan és hűvösen üdvözölte, majd elsietett, mert a lelkész új divatokat követett, sőt az a hír járta róla, hogy még a feltámadásban sem hisz. Most ő hívta magával a fiút.

– Hogy érzed magad? – kérdezte. – Örülhetsz, hogy nemsokára túl leszel rajta.

– Igen, bizonyára.

– Nos, fel a fejell! Tudod, hogy mindannyian nagyon reménykedünk benned. Latinból elsősorán gú teljesítményt várok tőled.

– És ha megbukom? – kérdezte Hans félénken.

– Megbuksz?! – állt meg döbbenet a lelkész. – Megbukni nem lehet. Egyszerűen nem lehet! Micsoda gondolat!

– Csak arra gondoltam, ez is megtörténhet...

– Nem történhet meg, Hans, nem történhet meg; efelől teljesen nyugodt lehetsz. Add át üdvözlétemet a papádnak, és ne aggódj!

Hans egy darabig még nézett utána, aztán tekintetével a cipészt kereste. Mit is mondott? Latinból nem lehet baj, ha az embernek helyén van a szíve, és féli az Istent. Jól beszélt. Na de a lelkész! Az ő szeme elé végképp nem kerülhet, ha megbukik.

Szorongva hazasomfordált és kiment a kis, lejtős kertbe. Állt itt egy korhadt, régóta nem használt faházikó; annak idején deszkából ketrecet ütött össze benne, három évig ott tartotta a nyulait. Tavaly ősszel a vizsga miatt elvették tőle a nyulakat. Nem volt többé ideje a szórakozásra.

A kertben sem járt már rég. Az üres sufnira ráfért volna a felújítás, a fal tövébe állított cseppkövek eldőltek, a kis fa vízikerek elgörbülve, törötteen hevert a vízvezeték mellett. Arra az időre gondolt, amikor mindezt örömmel barkácsolta össze és építette fel. Ennek is már vagy két éve – egy egész örökkévalóság. Felemelte a kereket, meghajlítgatta, mire az teljesen szétesett, s végül Hans áthajította a kerítésen. Tűnjön el, úgyis a múlté már az egész. Ekkor eszébe jutott iskolástársa, August. Ő segített neki a vízikerek elkészítésében és a nyúlketrec javításában. Délutánonként itt játszottak, csúzliztak, kergették a macskákat, sátrát építettek és uzsonnára sárgarépát ettek. Aztán elkezdődött a hajtás, August pedig egy évvel ezelőtt otthagyta az iskolát és elment géplakatos tanonc-

nak. Azóta csupán kétszer jelentkezett. Persze neki sem volt már ideje.

Felhőáryak húztak el a völgy fölött, a nap közel járt a hegy pereméhez. A fiú egy pillanatig úgy érezte, szeretné bömbölni a földre vetni magát. Ehelyett azonban kihozta a búvóhelyről a fejszét, vékony nyelénél fogva megsuhintotta, és forgácsaira aprította vele a nyúlketrecet. A lécek szanaszét repültek, a szögek csikorogva elhajlottak, és előbukkant a tavalyi nyárról megmaradt, még alig rothadt nyúleledel. Szétvágott mindent, mintha a nyulak, August és a gyermeki játékok utáni összes vagtyát össze akarná zúzni.

– Hé, hé, hé, mi folyik ott? – kiáltotta apja az ablakból. – Mégis mit csinálsz?

– Tűzifát.

Többet nem mondott, hanem eldobta a fejszét, kirohant az udvaron át az utcára, majd a folyó felé. Odakint, a sörfőzde közelében kikötöttek két tutajt. Azelőtt, meleg nyári délutánokon gyakran órákon át evezett hasonló tutajon lefelé a folyón. A fatörzsek között szelíden csobbanó víz egyszerre töltötte el izgalommal és nyugtatta meg lelkét. Ráugrott a szabadon úszó törzsekre, lefeküdt egy halom fűzfaágra, és megpróbálta elképzelni, hogy utazik. Arról álmodozott, hogy a tutaj hol sebesen, hol megfontoltan halad mezők, szántóföldek, falvak és hűvös erdőszélek mellett, elúszik hidak és felvont vízterelők alatt, ő pedig csak fekszik, s minden megint úgy van, mint egykor, amikor a Kapfhegyről hozta a nyúleledelt, a tímárkertek aljában

horgászott, még nem hasogatott a feje és semmi-re sem volt gondja.

Fáradtan, kelletlenül ért haza vacsorára. Apja módfelett izgatott volt a másnapi stuttgarti úttól, s tucatszor is megkérdezte, hogy a könyveket bepakolta-e, kikészítette-e a fekete öltönyt, hogy nem akar-e útközben még egy kis nyelvtant olvasni, s hogy jól érzi-e magát. Hans kurta, csípős választokat adott, keveset evett és hamarosan jó éjszakát kívánt.

– Jó éjt, Hans! Aludj csak jól! Akkor reggel hatkor ébresztelek. Nem felejtetted el a lexikont sem?

– Nem, nem felejtettem el a lexikont sem. Jó éjt!

Kis szobájában még sokáig ült ébren a sötétben. Mindeddig ez volt az egyetlen áldás, amit az egész vizsgaügynek köszönhetett – a saját kis kamra, ahol ő az úr, és nem zavarja senki. Itt küzdött a kimerültséggel, az álmoossággal és a fejfájással, amikor hosszú esti órákon keresztül ült Cézár, Xenophón, a grammatika, a szótárak és matematikai feladatok fölött, szívósan, dacosan és becsvágyón, gyakran a kétségbeesés határán. De ugyanitt élte át azt a néhány órát is, mely többet jelentett számára, mint az egész elveszett gyermeki vidámság, azt a néhány álomszerűen különös, büszkeséggel, mámorral és győzelmi hangulattal teli órát, amikor az iskolán, vizsgákon és minden egyében túllépve vágyaiban magasabb rendű lények körébe álmodta magát. Ilyenkor vakmerő, boldog sejtelem fogta el, hogy ő valóban más, valóban jobb da-

gadt képű, jólelkű osztálytársainál, akikre egyszer talán távoli magasságokból fog fölényesen letekinteni. Most is fellélegzett, mintha ebben a kis szobában szabadabb és hűvösebb lenne a levegő, leült az ágyra, és a szürkületben révedezve néhány órát az álmaival, vágyaival, sejtelmeivel töltött. Halvány szemhéja lassan rácsukódott nagy, kimerült szemére, majd újra felnyílt, pislogott és ismét lecsukódott, a sápadt fiúarc ráborult nyurga vállra, a vékony karok pedig fáradtan nyúltak el. Ruhában aludt el, ám az álom puha, anyai keze elsimította nyugtalan gyermeki szívében a hullámokat, és letörölte csinos homlokáról a finom ráncokat.

Hallatlan dolog történt. A rektor úr a korai órával nem törődve személyesen jött ki a pályaudvarra. Giebenrath úr fekete szalonkabátban érkezett, s oly izgatott, boldog és büszke volt, hogy nem is bírta megmaradni egy helyben; felajzottan téblábolt a rektor és Hans körül, felkérte az állomásfőnököt az összes vasúti alkalmazottal egyetemben, hogy kívánjanak minden jót fiának a vizsgához, és kis, kemény fedelű bőröndjét hol bal, hol pedig jobb kezébe vette. Esernyőjét egyszer a hóna alá, máskor a térde közé szorította, néhány alkalommal persze el is ejtette; ilyenkor a bőröndöt kénytelen volt a földre állítani, hogy az ernyőért hajolhasson. Bárki azt hihette volna róla, hogy legalábbis Amerikába készül, nem Stuttgartba, egyszerű menettérti jeggyel. Fia teljesen nyugodtnak tűnt, de belül fojtogatta a torkát a félelem.